

Jens Lyster

Hymnologiske meddelelser

Nr.3

Feb. 1972

1. årgang

Indhold:

Lidt om salmebogens historiske oplysninger ved Niels Knud Andersen	s.2
Bemærkning hertil af Anders Malling	s.5
Møder og foredrag: Anders Malling om "Den danske salmebog og dens stamtræ"	s.6
Niels Bredals salmer ved Jens Lyster	s.8
Til læserne ved redaktøren	s.21

Organ for Salmehistorisk Selskab

Lidt om salmebogens historiske oplysninger

ved professor Niels Knud Andersen.

I Den danske Salmebog (1953) er de historiske oplysninger om salmerne anbragt under den enkelte salme, medens de tidligere (Salmebog for Kirke og Hjem 1897) fandtes i et lille afsnit sidst i bogen sammen med fortegnelsen over salmernes forfattere. Dette afsnit har som overskrift: Oplysninger om salmernes forfattere og oversættere, samt om deres forekomst i de tidligere danske **kirkesalmebøger**. Som indledning anføres de kendte udgaver af den danske salmebog lige fra Malmø-salmebogen 1533 (1529 nævnes ikke; den var dog udgivet af Bruun allerede 1864). Læseren får herved en udmærket lille oversigt over den danske salmebogs "stamtræ". Dernæst følger salmenumrene fortløbende og ved hvert nummer de historiske oplysninger om pågældende salme; deres forekomst i de forskellige udgaver angives ved de kendte forkortelser M Th K P etc. På denne måde kan man se, hvornår salmen er optaget i salmebogen og dens videre skæbne. Dernæst kommer den alfabetiske forfatterfortegnelse og sidst i salmebogen registret. Et register har den danske salmebog haft lige fra førsteudgaven i 1529. Den historiske oversigt er derimod af nyere dato. Endnu i Evangelisk-kristelig Salmebog (1798) er salmerne anonyme, men i Roskilde Konvents Salmebog (1855) finder vi - vel et vidnesbyrd om den vågende interesse for salmehistorien - det afsnit med Oplysninger, der går igen i Kirke og Hjem 1897.

I Den danske salmebog står disse oplysninger altså under de enkelte salmer, så man nemt og uden at slå efter bag i bogen kan se, hvem salmen er af og fra hvilken periode i kirkens historie, den stammer. På samme måde er også f.eks. den svenske og den tyske salmebog redigeret. Den tyske er - naturligvis - udførligere og grundigere, bl.a. får vi også at vide, hvem melodierne skyldes. Den indeholder også til sidst et lille udmærket afsnit på 6 sider, Aus der Geschichte des Kirchenliedes, med korte karakteristikker af salmerne fra de forskellige perioder og fortegnelse over forfatterne, en udmærket idé, som danske salmebogsudgivere bør overveje.

Men tilbage til den danske salmebog. Det er klart, at de små historiske notitser i den autoriserede kirkesalmebog skal være korrekte og konsekvente. Hermed menes, at de må være i overensstemmelse med salmeforskningens nu almindeligt antagne resultater, ligesom der må være en vis konsekvens og ensartethed m.h.t. de oplysninger, der bringes. Mallings store og fortjenstfulde salmehistorie var man

i 1953 af gode grunde afskåret fra at bruge, men for reformationstidens salmer forelå bl.a. Widdings værk, hvorfra de relevante oplysninger let kunde hentes. De følgende bemærkninger angår kun reformationssalmerne og gør ikke krav på fuldstændighed.

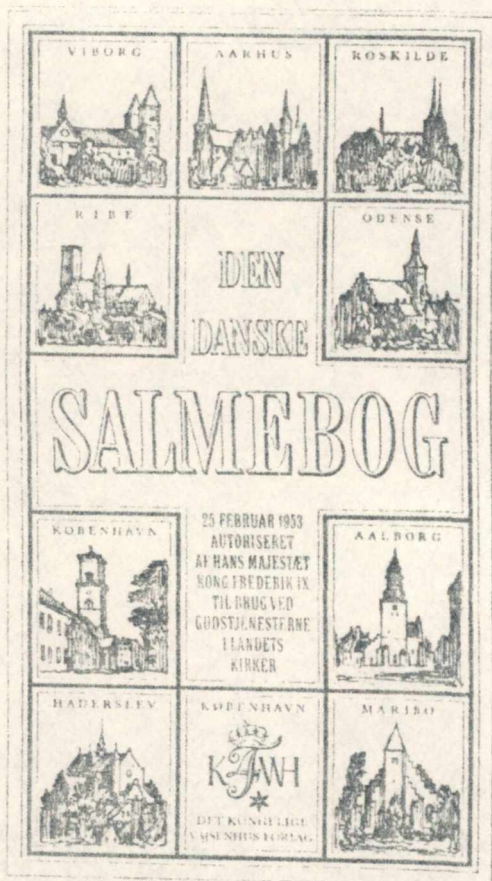
En følge af det nye redaktionsprincip i 1953 er naturligvis, at den ovennævnte nummerfortegnelse i afsnittet med historiske oplysninger nu er udeladt. I stedet angives i forfatterlisten, hvilke salmer vedkommende forfatter har æren for. En anden følge er, at man ikke længere kan se, i hvilke salmebøger salmen er optaget. Antagelig har man skønnet, at de mange bogstav-forkortelser, anbragt under de enkelte salmer inde i bogen, ikke vilde se pyntelige ud. Også det lille "stamtræ" er udeladt, hvilket er et tab. I stedet er ved de enkelte salmer anført et årstal. Dette må formentlig angive ældste udgave, hvori salmen forekommer, derimod ikke, at salmen stammer fra dette år. F.eks. må "Dansk 1569" betyde, at salmen første gang findes i Hans Thomissens salmebog, hvilket naturligvis ikke hindrer, at den kan være ældre. "Hans Thomissøn 1569" betyder, at salmen er af Hans Thomissen og findes i hans salmebog. Det betyder ikke, at den stammer fra 1569. Det kunde man iøvrigt godt tro, da vi jo ikke længere får at vide, at der er kommet en salmebog fra dette år. Men iøvrigt er dette princip, at årstallet angiver ældste kendte forekomst -tyskerne bærer sig ad på en måde- korrekt, blot det gennemføres konsekvent.

Den ældste bevarede salmebog er som bekendt Malmøsalmebogen 1529. Vi ved, at førsteudgaven kom i 1528, og selvom der er nogenlunde enighed om, hvor de nye salmer i 1529-udgaven begynder, er det korrekt ved alle salmer herfra at sige "Dansk 1529". Det er da også som regel - men ikke altid - tilfældet i 1953. Ved nr. 84, 89, 94, 117 og 174 står "Dansk 1529". Ved nr. 190, "Krist stod op af døde", oplyses "Dansk før reformationen". Det er rigtigt, men det burde tilføjes, at den første gang forekommer i 1529. Også ved nr. 191 er det ligesom man begiver sig ud i salmehistoriske studier, "Dansk før 1528". Måske, men herom ved vi intet, og hvorfor dateres alene denne så tidligt? Med nr. 246, 259 og 303 er vi atter tilbage til 1529. Men længere fremme kommer i rækkefølge tre salmer, der dateres til 1528, nr. 360-362. Med nr. 420, 435, 436, 437 og 442 er vi på ny i 1529. I nogle tilfælde bringes oplysninger om salmens middelalderlige forlæg eller forløbere, i andre ikke. Udførligst ved nr. 9, hvor "Dansk 1509" hentyder til Gotfred Ghemens udgave 1510 af Lucidarius fra 14.årh.. Heri findes en prosaoversættelse af TE Deum. "Dansk 1529" er dog uafhængig af denne og iøvrigt også af

"Luther 1529" -og af nr.9.

Salmerne i Thomissens salmebog dateres som nævnt til 1569. Ved nr. 42 står dog 1565 og ved nr. 744 1566. Det skyldes, at Thomissen ved enkelte salmer har et årstal, hvad det så ellers betyder. Ved nr. 287 mangler årstallet i vor salmebog. Thomissen har netop ved denne salme 1569. Ved nr. 185, der ligeledes første gang forekommer i Thomissens

salmebog, står blot "Peder Palladius", muligvis fordi det vilde se underligt ud at tilføje 1569, da biskoppen jo på dette tidspunkt havde ligget i sin grav i flere år. De anførte eksempler viser, at vor salmebog mangler et konsekvent princip m.h.t. salmernes datering. Problemet kunde løses ved, at årstal, der betegner de kendte salmebogsudgaver, sættes med særlig type (hvilket naturligvis må oplyses). Derefter er der frit slag m.h.t. at bringe yderligere oplysninger, hvor sikre vidnesbyrd herom foreligger.

Også oplysningerne om salmernes forfattere giver anledning til et par bemærkninger. "Af dybsens nød" (437) tillægges Claus Mortensen. Det drejer sig herom en tradition, der går tilbage til Kirke og Hjem -i senere udgaver dog med spørgsmålstegn- og videre til Roskilde Konvent. Andre autoriteter har jeg ikke kunnet finde. Salmen stammer fra Malmø-messen, der er udgivet af Claus Mortensen, men tilsvarende skulde jo også messens øvrige salmer tillægges ham. Nr. 436 opgives at være af Ar-

vid Pedersen, således også i senere udgaver af Kirke og Hjem. Det skyldes, at salmen står i den gruppe i Malmøsalmebogen, der siden Severin-sens afhandling (1904) om reformationstidens salmer tillægges Arvid Pedersen. Vi har her et interessant eksempel på, hvorledes salmebogen tager hensyn til salmeforskningens resultater. I min mors konfirmations-salmebog nævnes Arvid Pedersen ikke i forbindelse med denne salme, men i den salmebog, jeg blev konfirmeret efter, får han æren for den. Der er altså undervejs sket en ajourføring af de historiske oplysninger i

Kirke og Hjem. Det må også kunde lade sig gøre med vor salmebog. Men hvis Severinsen har ret i, at nr. 436 er oversat af Arvid Pedersen, må det samme gælde nr. 360, der står i samme gruppe i 1529, og som da også i senere udgaver af Kirke og Hjem tillægges ham. Det må skyldes en fejltagelse, at vor salmebog her nøjes med "Dansk 1528". Hertil kommer det særlige, at det næstsidste vers, der er tildigtet af den danske oversætter, nævnes af Peder Palladius blandt de salmer, som den lærde og fromme mand Arvid Pedersen har "gjort". Det drejer sig om "Aleneste Gud i Himmerig", og det er faktisk synd for Arvid Pedersen, at han ikke får æren for denne både i Danmark og det øvrige Norden meget udbredte salme, som det er tilfældet i den svenske salmebog (1937), der dog gør ham til "kyrkoherde i st. Ibs, Ven"; i senere udgaver er han flyttet tilbage til Ibsker på Bornholm. Hvad Hans Thomissens salmer angår, er de jo ikke vanskelige at bestemme, da han selv har angivet dem ved et særligt tegn i sin salmebog, både de oversatte og de originale. Udgiverne af vor salmebog tillægger ham dog et par flere, nr. 613, 658 og 680, uden hjemmel.

Endelig kan tilføjes, at også oplysningerne om de danske reformationssalmers tyske forlæg trænger til ajourføring.

Ovenstående er naturligvis "småting". Ikke desto mindre må den autoriserede kirkesalmebog også i denne henseende være korrekt. Den bør ikke bringe forældede og forkerte salmehistoriske oplysninger.

Vi har forelagt tidligere medlem af salmebogskommissionen, pastor Anders Malling, ovenstående kritiske indlæg, hvortil Malling bemærker:

"Jeg synes, det er godt, at professor Andersen rører ved dette spørgsmål og opstiller principielle betragtninger, som jeg ganske deler. Men sagen er meget alvorligere! Udarbejdelsen af salmebogens registre skulle foretages i så stor hast, at det måtte gå ud over nøjagtigheden. Udover de ovenfor fra reformationstiden nævnte uregelmæssigheden af principiel art er der ca. 100 mere eller mindre alvorlige fejl i salmebogens historiske oplysninger og i forfatterregistret. Herom vil pastor Dahn, salmebogskommissionens sekretær, give udførlig oplysning i Præsteforeningens Blad i den nærmeste fremtid."

Red.

M Ø D E R O G F O R E D R A G

Vi minder om Salmehistorisk Selskabs 1. foredragsaften onsdag den 16. febr. kl. 19³⁰ i Helligåndshuset, Valkendorfsvej 23, 1. sal (Pastoralseminariets lokaler). Amanuensis cand.mag. Erik A. Nielsen taler om "Kingos passions-salmer". Se oplæg til dette foredrag i Hymn.Medd. nr.2 side 2f.

Den 2. foredragsaften er onsdag den 15. marts samme sted og tid. Salmehistorikeren pastor Anders Malling taler om "Den danske salmebog og dens stamtræ".

Som oplæg til Mallings foredrag har vi valgt at præsentere salmebogs-stamtræet, som læseren vil finde på den følgende side. Det er tegnet til lejligheden af stud.theol. Susanne Fabritius de Tengnagel. Forkortelsesliste til stamtræets signaturer bringes herunder:

M.= Malmø salmebog

Tv= Hans Tavsens salmebog

Th= Hans Thomissøns salmebog

K = Kingos Aandelig Sjungekor

P = Pontoppidans salmebog

MB= Meyer - Boesens salmebog

N = Nordslesvig salmebog

SS= Sønderjysk salmebog

Gb= Guldbergs salmebog.

(Md.Boye = Madam Boye, Birgitte kathrine. Født Hertz)

E = Evangelisk-Kristelig salmebog

R = Roskilde konvents salmebog

KH= Salmebog for Kirke og hjem

F = Grundtvigs Festsalmer

FR = Ryslinge valgmenigheds festsalmer

FO = Odense " "

FA = Aarhus " "

FN = Nordjyske " " (med to tillæg)

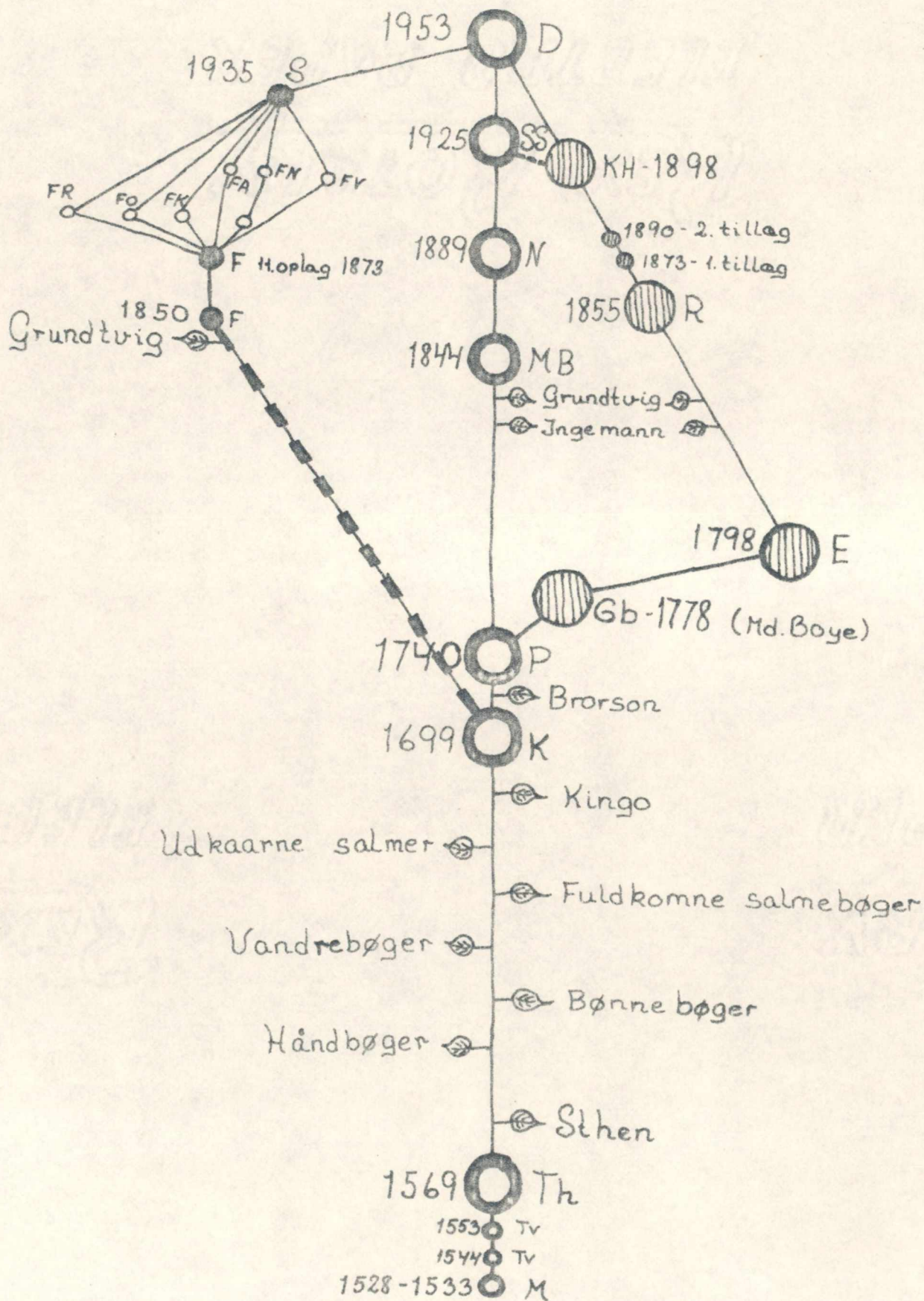
FK = Jacob Knudsen - Brøgger

FV = Vartov valgmenigheds festsalmer

S = Salmer.

NB. For teologiske studenter kan det oplyses, at Mallings foredrag sikkert vil have en vis eksamensrelevans, idet der jævnligt ved teologisk embeds-eksamen i København er faldet spørgsmål i dansk salmebogshistorie.

Den danske Salmebogs Stamtræ

* Niels Bredals salmer *

ved Jens Lyster

I Dansk Salmehistories digterbiografier har Anders Malling en mindre artikel om Vejle-rektoren Niels Bredal, som i 1568 udgav et moraliserende skrift for børn, "Børne Speigel".

Børnespejlet er ganske morsom læsning. Det 16. årh. har i mange henseender en sund og bramfri måde at tale om tingene på, mennesket tør vedkende sig sin krop med dens fornødenheder og pudsigheder. Således lyder et brudstykke fra Bredals råd m.h.t. nattesøvnen (fra afsnittet "Huorledis Børn skal holde seg om Afftenen"):

..Lig teg først paa den høyre side. Det er sund,
Ven teg til af soffue med oben mund.
Lig huercken wioben (vidåben, på ryggen)
eller paa Gruffue (nedad vendt),
Du skal ey snorcke: rude eller snuffue (snøfte).
Gack til Moldingen (vandbækkenet) eller Beckenedt,
ver ey saa lo (kuldskår)
Trenger teg en Fiærdt? Lad hinde gaa.
Ellers mottu forwente teg siugdom oc skade,
Dog være høffuisk oc vel til maade...

Et længere afsnit hedder: "Huorledis Børn skal skicke sig medt Hoffuedet: Øignene oc andre Limmer", hvor legemsdel for legemsdel beskrives. Bredal skriver "Om Neesen":

Lad din Neese huercken drippe eller rinde,
Snorcke: snuffuæ: krympe eller grinde (vrænge).
Naar du Neesen rønsse eller tørre vil,
Saa haffue en synderlige Neesedug der til,
Eller at kaste det paa iord, ver strax rede,
Oc det skaltu med foden bort trede.
Lad dine fingre icke der wed røre,
Eller dine Klæder der med at besmøre...

Hvem er bordbønnernes forfatter?

Børnespejlet afsluttes med "EN Ny Psalme at quede offuer Smaa Børn. Niels Bredal."

Hvad der især har interesseret Malling som salmeforsker er dog "En kort Benedicite" og "En ret Gratias", der i skriftets sammenhæng er Bredals forslag til børnenes bordbøn før og efter måltidet. Disse to bordbønner genfindes året efter i Thomissøns salmebog, hvor Thomissøn uden at nævne Bredals navn har føjet dem, som slutningsvers, til to af ham selv oversatte salmer. Hvad har forskerne kunnet få ud af det?

Det er Rørdams fortjeneste at have gjort opmærksom på Bredals lille skrift, som han i 1894 lod genudgive med en tekstkritisk efterskrift. Heri gør han som den første opmærksom på ligheden mellem Bredals og Thomissøns bordvers før måltidet:

Bredal:

Vdi IESV Naffn gaa wi til bord,
At æde oc dricke alt paa hans ord.
Hannom til loff, Oc oss til gaffn,
Saa æde vij oc dricke wdi Jesu Naffn.

Thomissøn:

I Jesu naffn gaa wi til bord
At æde vort Mad paa hans Ord,
Hannom til loff, oc oss til gaffn,
Saa æde wi i Jesu naffn.

Rørdam ved, at "Allmectige oc gode Gud" (hvortil Thomissøn har føjet benediktionen) er forfattet af den bøhmiske biskop Johan Horn, men mener tydeligvis, at verset "I Jesu naffn..." også findes i Horns tyske salme. Spørgsmålet for Rørdam bliver da, hvorfra Bredal har fået fat i Horns salme og det tilmed i en oversættelse, der ligger så tæt op ad Thomissøns? Dette skriver Rørdam ikke direkte, men at han har ment sådan fremgår tydeligt nok af hans negative konklusion: "Fra Hans Thomesen kan Niels Bredal jo ikke have optaget Verset, da Børnespejlet er ældre end Salmebogen."

Rørdams opdagelse af Bredals pendent til Thomissøn gik i salmehistorikernes glemmebog. Men hans fejlslutning blev gentaget. Således mente Thuner stadig (Dansk Salme-

Leksikon nr. 40) så sent som i 1934, da supplementsheftet til leksikonnet kom, at "I Jesu Naffen..." var en oversættelse af Horn. Og det til trods for, at såvel Niels Møller i 1923 (Salmesprog og salmetryper) som S. Widding i 1933 (Dansk Messe, Tide- og Psalmesang 1528 - 1573) tydeligt gør opmærksom på, at "I Jesu naffn.." er tilføjet af Thomissøn. Længe leve Thuner! Endnu i den i 1953 kongeligt autoriserede Danske Salmebog figurerer i registret over salmernes forfattere en vis "Horn, Johann, død 1547, biskop i Böhmen." Og hvorfor? Fordi han har bidraget med et enkelt vers nr. 742 vers 1 - "I Jesu navn går vi til bord"!!!

Rørdams henvisning til Bredal var glemt. Hverken Niels Møller, Widding, ja, så sent som i 1962 heller ikke Malling (Dansk Salmehistorie bd. 1.) kender den. Men på det tidspunkt har Malling på egen hånd hittet frem til Det kgl. Biblioteks unikke eksemplar af Børnespejl og gør nu den opdagelse, som også engang Rørdam har gjort: at Bredal kendte benediktionen ét år før Thomissøn publicerer den. Samtidig konstaterer Malling endnu en ting, som ingen tidligere har set: Også Bredals "En ret Gratias" har sit sidestykke i Thomissøns salmebog, i en Thomissøn-oversættelse af bordsalmen "Dancket dem Herren, denn er ist sehr freundlich". Ved siden af andre indgreb i dette forlæg¹⁾ har Thomissøn tilføjet flg. vers:

Bredal:

VDi Jesu Naffn saa haffuer wi edt,
Aff Mad oc Øll, saa ære wij medt.
HERRE Gud giffue oss der aff gaffn.
At loffue oc priisse dit Hellige Naffn.

Thomissøn:

I Jesu naffn saa haffue wi alle ædt,
Aff øl oc mad saa ere wi nu vel mett:
O euig Herre Gud giff oss der aff gaffn,
At loffue oc prise dit hellige naffn.

Ang. de to efterhængte bønner hos Thomissøn omtaler Niels Møller benediktionen som en "rimeligvis ældre dansk Bordbøn", og gratias kaldes tilsvarende "en vistnok gammel dansk Bordtaksigelse".

Widding, der ellers lægger vægt på at opdrive salmernes ældste forekomster, slipper let om ved det m.h.t. benediktionen, der slet og ret kaldes "den bekendte bordbøn", hvilket vel betyder, at Widding kender den fra Salmebog for Kirke og Hjem. Men Widding må vel have ment, at benediktionen er Thomissøns originalskabelse. I alt fald kalder han nogle linier længere fremme det afsluttende gratiasvers for Thomissøns "originale Takkevers".

To opfattelser står altså imod hinanden: Møller anser bordbønnerne for at være gammelt gods, mens Widding tillægger Thomissøn forfatterskabet. Med Mallings (og Rørdams) opdagelse af Bredal glider Thomissøn ud af billedet i denne forbindelse og problemet kommer til at se sådan ud: er Bredal forfatteren eller benytter han gammelt bønnemateriale? Malling hælder til den første opfattelse: Bredal bør nævnes som forfatter, da vi ikke kender versene fra nogen ældre kilde. Men Malling tør dog ikke udelukke den mulighed, at Bredal benytter allerede kendte danske vers.

Jeg mener, at det er muligt at give en sikker løsning på dette forskerdilemma, og det ad tre forskellige veje:

For det første ved at henvise til et af Bredals forbilleder. I sin fortale til Børnespejlet omtaler han, at især Erasmus Roterodamus har skrevet om ungdommens optugtelse "wdi Gudz fryct oc ærlige seder", Bredal hentyder her, hvilket også Rørdam gør meget ud af, til skriftet "De civilitate morum puerilium". Heri findes ganske vist ingen bordbønner, men dog en belæring til de unge, der skal forestå bordbønnen, og som Rørdam (s. 41) citerer efter en dansk oversættelse fra 1623: "Naar dig er befalet, at du skal læse til Bords, da skalt du skicke dit Ansigt oc dine Hænder til Gudelighed, oc Du skalt see paa den fornemste udi Gestebudet, oc bøye dine Knæ, naar JEsu Naffn neffnis." Den sidste, for os interessante sætning lyder i den latinske tekst (jeg citerer en udg. Goslar 1733, s. 54): "... ad nomen Jesu utrumque flectens genu." Bredal anvender sit forlæg meget frit, hvilket vil ses af den kontekst, hvori han anbringer benediktionen:

".. Men før end nogen ved Madden monne røre,
Da glem icke welsignelsse at giøre.
Gudfryctelige oc astadig for bordit at gaa,
Medt sammenlagdt hender oc obenhoffuet staa.

En kort Benedicite.

VDi IESV Naffn gaar wi til bord etc...

Det kunne se ud som om alene udtrykket "ad nomen Jesu" hos Erasmus har inspireret Bredal til en bøn "i Jesu navn". Svarende hertil bliver også gratias bedt i Jesu navn, skønt den er rettet til Gud. Jeg mener altså i Erasmus'skrift at have fundet den impuls, der har fået Bredal til at affatte de to bordbønner. Bredal bør altså "nævnes som forfatter" (Mallings udtryk), ikke blot fordi vi "ikke kender versene fra nogen ældre kilde" (Mallings begrundelse) -det kunne skyldes de ældre kilders forsvinden- men fordi vi kan nævne positive argumenter for Bredals forfatterskab.

For det andet vil man finde formlen "I Jesu navn" endnu 2 gange i Børnespejlet. I afsnittet "Huorledis Børn skal holde seg om Afftenen":

Gack siden til Seng med ære oc tucht,
Læg teg i Jesu Navn qwemmeligt oc smuct..

I "Om Børne Lære" gives børnene nogle gode råd, når de skal begynde i skolen og på en læreplads:

Ware paa din lære alle tiid,
Gudt til loff oc Mennisken til gaffn,
Oc lær siden vel wdi Jesu Naffn..

Det sidste eksempel er særlig interessant, fordi vi her genser ikke blot formlen "I Jesu navn", men et ord- og rimvalg meget lig benediktionens to sidste linier.

For det tredje. Til indirekte støtte for Bredals forfatterskab skal fremdrages et negativt argument, der ud fra kildernes tavshed taler imod, at bønnerne "rimeligvis" skulle være "gamle danske" (Møller). Bag i Thomissøns salmebog findes de berømte registre, hvoraf nr. V er en fortegning over de i salmebogen optagne "gamle sang, som haffue været brugt i Paffuedømmet". Disse sange, skriver Thomissøn, er "tilhobe samlet, til it Vidnisbyrd, om de fromme Christen, som leffuede for vor tid... Paa det mand jo maa see, hvor der haffuer alligeuel altid været Guds folck, som haffue rettelige kient den Herre Jesum Christum.." Endvidere hedder det: "Oc endog saadanne Danske sang brugtis icke megit i Kirckerne..Dog bleffue de siungit for Dørre, oc vdi huse etc." Under denne rubrik skulle de to bordbønner i Jesu navn også synes at have haft deres naturlige plads, såfremt de havde været "gamle danske", altså fra pavedømmets tid. ²⁾

Vi konkluderer ud fra ovenstående argumentation, at Bredal er bønner-

nes forfatter.

Nu kunne man så spørge, hvorfor Thomissøn ikke nævner Bredal som bønnernes forfatter, men selv indkasserer æren? Spørgsmålet er galt stillet. Thomissøn har aldrig selv hævdet at de to bordbønner er originale ting. Det er kun Widding, der hævder noget sådant. Thomissøns oplysninger om de to bordbønners oprindelse finder vi i det afsluttende register, hvor han ved de to salmer "Allmectige oc gode Gud" og "Tacker Herren, thi hand er saare venlig" (hvortil bordbønnerne er føjet) anbringer en stjerne. Denne stjerne, fremgår det af forordet, sætter Thomissøn ved de salmer "som ieg aff Tydsken eller noget andet vdset haffuer". Og Thomissøn har netop m.h.t. de to bordsalmer dels "vdset" to Johan Horn-salmer "aff Tydsken", dels "vdset aff noget andet", nemlig Bredals bønner. Der er for Thomissøn ikke tale om nogen slet og ret overtagelse af Bredals bønner, der var beregnede på at skulle læses op ved bordet. Hos Thomissøn får de funktion som slutvers i en salme, og må følgelig stemme overens med den pågældende salmes metrum. Forskellene i Bredals og Thomissøns versioner af bordbønnerne skyldes Thomissøns bevidste ændringer, og det er disse ændringer, der berettiger Thomissøn til at opregne bordbønnerne blandt de salmer "som ieg aff noget andet vdset haffuer".

Analyse af bordbønnerne.

I. I Jesu naffn gaa wi til bord

Vi har set Erasmus i måltidssammenhæng anvende formelen "ad nomen Jesu" og i Bredals skrift optræder "I Jesu navn" 4 gange, heraf 2 gange i måltidsbønner. Man kunne deraf slutte, at formelen hyppigt forekommer i det 16. årh's bordbønner. Det er imidlertid ikke tilfældet. Det synes tværtimod, som om Bredals bønner kan hævde sig ved en vis originalitet. Ser man på samtidens tyske bordbønner, så er det som regel Gud som skaberen og opretholderen af menneskets eksistens, der velsigner Måltidet. Når Sønnen optræder i sådanne bønner, da som regel på den måde, at bønneren eller takken sker "durch Jesum Christum" i bønnens slutning. Kun undtagelsesvis er Jesus nævnt allerede i indledningen: "Wy dancken Godt dorch Jesum Christ/ Vor desser Maeltydt dranck vnde kost/ Vnde all syn ander gauen.." (Collecten Edder Gebede der Hilligen Kercken..). Når Jesus omtales, sker det ofte netop i hans egenskab af mægler med henvisning til korsdøden, hvor hans mæglerrolle er mest udtalt: "Benedicite, Deus, dith ethen segene vns Jesus. De an dem Crutze ledt den dodt/ de segene vns beer vnde brodt, Amen". (Collecten etc.). Jævnfør hertil de

i note 2 nævnte gamle danske bønner, der i denne nedertyske bøn kan have en art forlæg.

"Jesu navn" forekommer ikke nær så hyppigt som "Guds navn": Nun stecket eure Löffel zsammen/ Und fanget an in Gottes Namen.." hedder det i en bøn af Hans Sachs (Jörg Erb & Karl Vötterle: Das Tischgebet. 1935, s.39). En benediktion af Caspar Löhner fra 1527 "Segen, Herr Gott und Vater mein, Durch Jesum Christ, den Sohne dein.." (Erb, s.73) er typisk ved sin måde at omtale Jesus på som formidleren, mens Gud er den, der anråbes. Derfor bliver også "in deinem Namen" i bønnens slutdel ("..Dass wir sie (i.e. diese deine Gaben) in deinem Namen/Geniessen seliglich. Amen.") at forstå om Guds navn. Som skaberen og opretholderen prises Gud og berømmes hans navn: "..Rühmet seinen grossen Namen, Der uns Ern- te gibt und Samen.." (Joh.Rud.Ahle 1625-1673, i Erb s.103) og "Deinen Namen dadurch zu preisen/ Die Armen versorgen und speisen.." (Casp. Huberinus 1573, Erb s.105). Kun undtagelsesvis kan det (Collecten edder Gebede blad Cxijr) hedde i en "Benedicite, edder Segen der Spyse." : "Summa. Segget alletydt danck vor alle dinck Gade vnde dem Vader ym Namen vnser HEren Jhesu Christi, Ephe.v..", og her er, som det ses, en henvisning til Skriften. Det samme gælder for den sammesteds forekomme- de "Gratias, Dancksegginge na der Maeltydt": "Summa. Gy ethen, drincken, edder wat ghy don mit worden edder wercken, dat doth allthomal yn dem Namen des HEren Jhesu, vnde dancket Gade vnde dem Vader dorch en i. Corinth.x. Coloss iij. Indholdsmæssigt er det naturligtvis det samme, om bønnen sker "dorch Jesum" eller "im Namen Jesu", men den formelle forskel viser os, hvor vi skal søge impulsen til bønnen, og sikker i sin sag bliver man, når bønnen, som her, direkte har en skrifthenvisning. Det må være en lignende fri bordbønspraksis som Erasmus hentyder til og som hos Bredal udkryssaliseres i to fast udformede bønner. Bredals bøn- ner i Jesu navn udspringer af Skriftord som Ef. 5,20 eller Kol. 3,17.

II. at æde oc dricke alt paa hans ord.

Tydeligt biblicistisk er også ^{denne} sætning og enestående i bordbønstradi- tionen. Det er vanskeligt at se, hvilket skriftsted Bredal tager til indtægt herfor. Især da det er dunkelt, hvad der egentlig gøres "paa hans ord"? Lægges hovedvægten på det at have bordfællesskab og holde måltid som en efterkommelse af Jesu befaling, da kunne "hans ord" være identisk med nadverindstiftelsen, hvor Jesus både befaler at spise af brødet og drikke af kalken. Men kan det overhovedet tænkes, at Bredal

har taget disse kultord til indtægt for det almindelige måltidsfællesskab, at han så at sige sækulariserer dem? Eller omvendt: kan det tænkes, at Bredal opfatter det daglige måltid sakralt? En sådan sammenblanding ville støde mod den reformatoriske sondring mellem det verdslige og gejstlige regimente. Den mulighed må dog holdes åben, at Bredal kan have lånt sætningen fra en nadverbøn.

En anden mulig tolkning er at lægge vægt på måden, hvorpå der holdes måltid. I så fald kan en række skriftsteder komme på tale. Dersom "hans ord" er en befaling til bøn i Jesu navn, kunne Joh. 14,13f; 16,23f. komme på tale. Eller måden kan bestå i det rette sindelag, hvormed man går til måltidet, den rette ubekymrethed for livet, hvad vi skal spise eller hvad vi skal drikke. Jesus har befaleet os ikke at være bekymrede for disse ting, Matt. 6,25.31.

Vi har ingen garanti for, at Bredal med "hans ord" kun tænker på Jesusord i evangelierne. Jesu ord kan måske, ligesom begrebet Guds ord, være at opfatte om hele den hellige Skrift. I så fald kommer Kol.3,17 atter ind i billedet. Dersom "hans ord" også går på benediktionens 3. linie: "Hannem til loff etc" kunne der alluderes til 1.Kor. 10,31 (En-ten I nu spiser eller drikker, eller hvad I gør, så gør det alt til Guds ære!).

III. Hannom til loff, Oc oss til gaffn.

At måltidet sker til Guds pris og menneskets nytte er en tanke, som findes i såvel benediktion som gratias. Måltidet begyndes og endes med nogenlunde de samme formler.

Når måltidet er en efterkommelse af Jesu bud, vil befalingens overholdelse kaste glans over Jesu autoritet. Det må være tanken med "Hannom til loff" og bønneren bliver således i overensstemmelse med det ovenfor citerede 1.Kor.10,31, dog med den forskel at Paulus taler om Guds ære, mens Bredals benediktion lovpriser Jesus. Se nedenfor. At måltidet samtidig med at være en lovprisning også rætter de spisende (Oc oss til gaffn), er ligetil. Sammenstillingen af de to tanker forekommer ikke, mig bekendt, i Ny Testamente, men jeg har fundet den i en tysk bordbøn: "Vnse leue Heer, de segene vns brodt vnde beer, vnd syne gauen mehr, tho vnsem nütte vnde syner eer, Amen" (Collecten edder Gebede cxvr). Spørgsmålet vedr. Bredals bønner er, om det er den samme "gavn" der tales om i benediktion og gratias. I benediktionen er måltidets intention lovprisning af Jesus + de spisendes mættelse. I gratias kan tankegangen

være den samme, men det kræver rigtignok, at linie 4: "At loffue oc priisse dit Hellige Naffn" er synonym for at spise. Bønnen om at maden må blive os til gavn skal da ses på baggrund af skriftstedet om at den uværdige kan spise eller drikke sig en dom til (1.Kor.11,27.29), selv om dette citat handler om det kultiske måltid.

Hvis "at loffue oc priisse dit Hellige Naffn" ikke er en omskrivning, et synonym for at spise, men en hentydning til den lovprisning, der finder sted i bønnerne før og efter måltidet, således at meningen bliver: "Herre Gud, giv os gavn af at love og prise dit navn, (således som vi nu gør i denne bordbøn)", så bliver bønnen en fortjenstfuld handling, hvormed vi tror at kunne indynde os hos Gud. Således bliver der da mulighed for at finde meritum-tanken i gratias, hvilket næppe er muligt i benediktionen.

Gud tilkommer æren for det mættende måltid. Denne tanke findes som nævnt allerede hos Paulus og fortsættes op igennem kristenhedens historie. Således skulle de ægyptiske eremitter iflg. Joh. Chrysostomus have bedt flg. taksigelse: "Eere sy dy HEre, eere sy dy du hillige, eere sy dy du Köninck, de du vns spyse gegeuen heffst.." (her citeret efter Collecten edder Gebede, cxiiijv). Og Nic. Selnecker slutter i 1578 en bordbøn: "...und brauchens stets zu deiner Ehr/ Und vergessens ja nimmer mehr" (Erb s.91). Bredals bøn skiller sig i denne forbindelse kun ud derved, at benediktionen giver ikke Gud, men Jesus æren. Dette forhold kan bedst forklares ved at bønnen er lagt an som en Jesusbøn, og stoffet (hvilket vil sige bibelcitater) er så i øvrigt blevet skåret til i overensstemmelse med denne intention. Gratias bryder Jesusbøn-princippet, og kommer derved på linie med 1.Kor.10,31 og almindelig praksis.

Der har i analysen været nævnt en række skriftsteder. Påfaldende nok er de alle hentet fra Ny Testamente. Ser man på bordbønstraditionen i øvrigt, er det værd at bemærke, hvorledes især Davids salmer og til en vis grad også visdomslitteraturen er væsentlige indslag. Men i Bredals Jesus-bønner mangler Det gamle Testamente, de er udpræget Ny Testamente-bønner.

Bordbønnernes videre skæbne.

Herom skal kun kort siges, at de blev kendt, ikke i deres oprindelige skikkelse, men i Thomissøns bearbejdelse. De finder optagelse i de fleste betydelige salmesamlinger fra det 17.årh., dog aldrig som

selvstændige bordvers, altid som sidste vers i "Almægtige og gode Gud" og "Takker Herren, thi han er såre venlig". Af de to Bredal bønner er det jo kun benediktionen der har overlevet til i dag. Det er derfor bemærkelsesværdigt at konstatere -hvilket kan gøres i Dansk Salmeregistrants kartoteker- at gratias (via salmen "Tacker Herren etc") i det 17. årh. har været nok så skattet og er blevet optaget i adskilligt flere samlinger end benediktionen.

Det kunne være interessant at opspore, om Bredals bønner alligevel skulle have fortsat deres selvstændige eksistens i den oprindelige version, måske som en mundtlig tradition.

Malling skriver (bd.I,s.104), at "slutningsverset (nemlig af "Almægtige og gode Gud") blev optaget i ældre katekismer i følgende form:

I JEsu Navn gaae vi til Bords,
At æde og drikke paa dit Ord,
Dig til Ære og os til Gavn,
Saa faae vi Mad i Jesu Navn."

Mit spørgsmål hertil er: kunne det ikke tænkes, at bønnen er blevet optaget i de pågældende katekismer i en af Thomissøns bearbejdelse upåvirket form, således at det ikke er rigtigt at omtale ovenstående katekismusbøn som "slutningsverset". Det forekommer mig nemlig at katekismusbønnen mere ligner Bredals end Thomissøns version. Nu ved jeg ikke, hvor gamle de katekismer er, som Malling kalder ældre. Det kunne jo tænkes, at katekismetraditionen gik meget langt tilbage, således at det slet ikke var dristigt at regne med at Bredals bønner var vandret uforfalskede ned gennem århundrederne. Mit bidrag til denne opgave skal være en fremdragelse af et lille skrift med denne titel: "I denne liden Bord=Bog Befindes den almindelig Bord=Læsning Saavel for Maaltid, Og een Bord=Psalme, Som kand synges efter Maaltid. Anden Gang til Trykken befordret Af U.C.R. 1761, København."

Blandt bønnerne finder vi:

I JEsu Navn saa gaaer vi til Bord,
æder og drikker paa dit Ord,
dig til Ære og os til Gavn,
saa faaer vi Mad i JEsu Navn, Amen.

En af bønnerne efter måltidet lyder:

I JEsu Navn saa haver vi ædt,
af Øll og Mad saa ere vi mæt,
HErre GUd give os deraf Gavn,
at vi kand love og prise dit hellige Navn, Amen.

Måske kunne nogen blandt HM's læsere gøre opmærksom på endnu ældre forekomster af Bredals bønner?

EN Ny Psalme at quede offuer Smaa Børn. Niels Bredal.

Som det vil huskes i denne artikels indledning, er Malling i sin Bredal-biografi tilbøjelig til at nævne Bredal som forfatter til bordbønnerne. "Og det saa meget mere", fortsætter Malling, "som han virkelig ogsaa var salmedigter. Børnespejlet slutter med "En Ny Psalme at quede offuer Smaa Børn. Niels Bredal". Den er ganske yndefuld og har hidtil været upaaagtet.." Det er rigtigt, at salmen ikke hidtil har været fremdraget, når bortses fra, at Rørdam lader den genoptrykke i sin udgivelse af Børnespejl i 1894. Men det er et slet argument at ville tillægge Bredal forfatterskabet til bordbønnerne med den begrundelse, at han jo ogsaa har skrevet salmen for små børn. Den er nemlig ikke nogen original salme, men en oversættelse af Johannes Mathesius' "Ein Wiegenlied für gotselige Kindermeidlein" fra begyndelsen af 1560erne (aftrykt Wackernagel III, nr.1332 samt Malling IV, s. 403f. Hidtil har den ældst kendte oversættelse af denne salme været "Soff nu mit Barn saa sødelig" i Laurentz Benedichts tillæg til Thomissøns salmebog 1586 (aftrykt Malling, s.405 samt Brandt & Helwegs Den danske Salmedigtning I, s.290), hvilken oversættelse man vil kunne sammenligne med Bredals nedenstående:

1.

NW souff lilde Barn, mit Hiertens kiere, Luck til dine
Øgen to, HERRE Gud vil selffuer hoss dig være,
Thi huil nu oc haff goed roo, Hand haffuer giffuit
tig Liff og Aand, Formedelst Foreldre dine, Han teg forsee
baade vil oc kand, Aff naade oc godhed sine.

2.

DEn tijd du war i synden fød, Som Menniskens Børn
ære alle,, Oc laa i Gudz vrede plat forøed, Vedt
Adams syndige fald, Da skenckit hand deg sin kiære Søn,
Gaff hannom for teg i Død, Oc for den gantske Menni-
skens kiøn, Hialp deg vdaff ald din nød.

3.

HERRE Christ Gudz Søn i krybben laa, Fattig wden
dyne oc blee, Werden monne hannom hade oc slaa,
Lidde angst stoer spot oc spee, Døed paa Korset mellem
Himmel oc Jord, sligt haffuer han for teg told, Wden ald
fortieniste aff kiærlighed stoer, Løst deg vdaff Dieffuel/
wold. ssens

19.

4.

HØr mere huad Christ haffuer teg fortient, Med sin bitter Pine oc Død, Det Hellige Wandbad, Dobsens Sacrament, Naadelig aff hans side wdfløed, Der med haffuer hand tig igien fød, Himmerigis arffuing oc Gudz barn, Gudz wrede oc synd haffuer hand forød, Løst teg vdaff Dieffuelsens garn.

5.

GVd loed sine Hellige Engelskare, Holde wecht oc sla skantze om deg, Fra Dieffuelen Liff oc Siæl beuare, At hand inted formaa seg, Huad heller du monne waage eller soffue, Velsigne dig den HERRE Christ, Hand vil det holde hand teg monne loffue, Adt være din Emanuel vist.

6.

HAnd giffue dig naade, Wiisdom oc forstand, i alle dine Salighedz weye, Adt du saa i Verden leffue kand, Adt du Himmerig maatte eye, Lyckis oc truffuis til Siæl oc Liff, Vdi yndest hos Gud oc Mand, Gud Fader oc Søn lad det saa bliffue, Oc der til den Hellig Aand, AMEN.

Bredals salme er på 6 vers, men Mathesius' (og i øvrigt også oversættelsen fra 1586) har 15 vers. Det betyder, at Bredals første 4 vers gengiver de første 7 hos Mathesius. Vers 8 overspringes. Til vers 5 har Bredal hentet udtryk og vendinger fra Mathesius' vers 9-10, 12 og 14. Vers 11 og 13 overspringes. I stedet for vers 15 tildigter Bredal på egen hånd, med gængse vendinger fra velsignelsesønsker, det afsluttende vers 6. Oversættelsen begynder altså meget trofast for så hen mod slutningen at kompilere fire vers fra forlægget sammen til et og i sidste vers ganske at forlade forlægget. En sådan oversættelse har Bredal, efter tidens begreber, været i sin fulde ret til at kalde sin egen salme. Han har "vdset" den, ligesom Thomissøn året efter skulle udsætte hans bordbønner.

Noter.

1. Widding II, s. 109 gør opmærksom på, at Thomissøn udelader forlæggets sidste vers, og i dets sted tilføjer "det originale Takkevers". Endvidere har Thomissøn, iflg. Widding, tilføjet vers 3. Men faktisk er både vers 3 og 4 tilføjet, dog skal man ikke derfor tro, at Thomissøns indsats er originalt skabende. Vers 3 og 4 lyder:

Hand er den som giffuer Queg deris føde/
De vnge Raffne som paa hannem raabe.

Hand haffuer icke lyst til hine Stercke/
Men til dem i hans fryct hans godhed mercke.

Disse tanker er jo tydeligt nok hentet fra Ps.147,9-11, men Thomis-
søn er nok kun indirekte inspireret af dette skriftsted. Der er me-
get, der tyder på, at Thomissøn har fundet de tre Nicolai Herman sal-
mer, som han oversætter, i Mathesius' Evangelia (Eksemplar Kgl.
Bibl. trykt 1564), hvor de findes aftrykt side a2r, a2v og a3v. På
de samme sider findes også flg. (Wack.III, nr. 1383 vers 4, fra gra-
tias af Herman): "Er hat kein lust an eim starcken heldt/ kein macht
und pracht im wolgefelt/ Im liebt das man in fürcht vnd trawt/ wer
auff jn hofft hat wol gebawt". Til Thomissøns vers 3 svarer dele
af en anden Herman-salme (Wack.III, 1382 vers 2 og 4): "...Es ist
kein Thier, das hunger stirbt.." og "Wenn zu dir schreien die jungen
Reblein/ jr narung schaffstu jn ins nest hinein".

- 2.Vi kender tilfældigvis to sådanne ældre danske bordbønner, en bene-
dicite og en gratias. Under sin artikel om "Bordbønner, efter maal-
tiden" lader Malling (bd.I, s.110) sig rive med af stikordet "øl"
til at nævne andre eksempler på bønner for øllet, hvorved en bøn
for måltidet placeres blandt bønnerne efter måltidet. Det drejer sig
om flg., som Malling har fundet i Sthens Vandrebog fra 1589:

En kort Benedicite, naar du gaar til bords.

DEn HERre JEsus som tolde paa Korset Død
Hand velsigne oc mangfoldig giøre vor Øl oc Brød/
Oc oplad oss sin runde oc milde Haand/
Met huilcken hand spjser baade qvind oc mand/
Gud trøste alle Bedrøffuede i deris Nød/
Oc frj oss fra den evig Død/
Gud vnde oss at nyde oc bruge hans Gafuer saa/
At wi alle Himmerigis Glæde kunde faa/ Amen.

Malling skriver om denne bøn, at han ikke tør afgøre, om Sthen selv
er forfatter, eller om den er endnu ældre. Begge opfattelser er
rigtige- Sthen må anses som forfatter (eller "vdsætter") af oven-
stående bøn. Men det meste af bønnematerialet går rigtignok længere
tilbage. I Sthens "En liden Haandbog, 1578" findes (G5r) en "Bene-
dicite oc Gratias vnder Maaltid", med flg. interessante oplysning:
"Mand haffuer i de gamle dage almindelige brugt denne kaarte Bord=
leyse/ oc sagt: Den HERre Iesus som taalde paa Kaarset Død/ hand
velsigne oc mangfaaldig giøre vort Øl oc Brød/ oc oplade oss sin
runde oc milde Haand/ oc forløse oss aff Syndsens oc Dieffuelsens
baand/ Gud vnde oss at nyde oc bruge hans Gaffuer saa/ at wi alle
Himmerigis Glædekunde faa/ Amen/ AMEN. Item naar Maaltid vaar giort/
sagde de: Den HERre Iesus som taalde paa Kaarset død/ vere loffuet/
tacket oc priset for sit Øl oc Brød/ for alle sine Gaffuer oc naade
sød/ Gud trøste alle bedrøffuede i deris Nød/ oc for sin hellige Pi-
ne oc Saar saa røde/ fri oss alle fra den euige Død/ Amen/ AMEN".

Benediktionen i Vandrebogen 1589 er fremkommet ved, at Sthen har
overtaget størsteparten af Haandbogens benediktion, hvor han dog har
ændret 4.linie og lånt linie 5 og 6 fra Haandbogens gratias. Haand-
bogens bordbønner må formodes at gå tilbage til førreformatorisk tid.

Den sidste halve snes år har der med jævne mellemrum vist sig tegn på en levende interesse for udforskningen af den danske salmeskat. Det har givet sig udslag i digre og nyttige værker som Mallings Dansk Salmehistorie i fem bind, Dahns Salmehåndbog og Bennikes Salmeordbog. Betydelige kildekrifter er udkommet som facsimiletryk: Kingos Graduale, Malmø-salmebogen 1533, Thomissøns salmebog. Om få uger den ældste Malmø-salmebog i smukt facsimiletryk. Endda en enkelt disputats (Hejselbjerg Paulsens om Sønderjysk Psalmesang) har set dagens lys. Disse værker, sammen med mange mindre skrifter, tidsskrift- og avis artikler, salmehistoriske øvelser ved universitetet, oprettelsen af Dansk Salmeregistrant, tyder på, at der rundt om i landet sidder mange salmekyndige og -interesserede, som det måtte være muligt at bringe i forbindelse med hinanden, til glæde for den enkelte og til nytte for videre forskning.

Til dette formål er Salmehistorisk Selskab (SS) oprettet. Dets virksomhed er tredelt: 1. Afholdelse af arbejds møder, hvor man for de øvrige fremmødte medlemmer fremlægger afhandlinger til kritik, inden de evt. går i trykken.

2. Foretagsvirksomhed. Det er planen at afholde 4 foretagsaftener hvert semester.

3. Udsendelse af Hymnologiske Meddelelser (HM), der tilsendes med 8 numre årligt for 10 kr.

Arbejds møderne, hvor medlemmer fremlagde artikler til kritik, var i starten selskabets eneste arbejdsform. I dag, hvor mange tidligere deltagere er spredt til alle egne af landet, vil den skriftlige kontaktform være den mest velegnede. Derfor Hymnologiske Meddelelser, der er at opfatte som kontaktorgan og hymnologbrevkasse, hvortil medlemmerne kan indsende kritiske bemærkninger, spørgsmål og nye bidrag til forskningen. Det må i den forbindelse indskræpes, at citater fra artikler i HM samt referat af forskningsresultater offentliggjort samstedes kun må finde sted udenfor HM's spalter med forfatterens og redaktørens tilladelse. (Eftersom HM sandsynligvis i en del tilfælde vil bringe en første præsentation af artikler, som siden, efter en frugtbar kritik i HM, skal trykkes andetsteds og i større sammenhænge). Endv. vil HM annoncere arbejds møder og foredrag i SS (og evt. i andre hymnologiske sammenslutninger), præsentere nye publikationer, såvel nye salmer, salmehistoriske værker som principielle debatindlæg.

Medlemskab af SS og abonnement på HM kan tegnes ved henvendelse til sekretæren, stud.theol. Tove Villarsen, Tartinisvej 12, 2.sal, DK-2450 København SV

Vi tillader os i dette nummer at vedlægge indbetalingsblanket!

Bidrag til HM bedes sendt til undertegnede adresse: Mosevang 2, Herslev, DK-4000 Roskilde. Tlf: (03) 40 25 68 (træffes bedst om aftenen)

Jens Lyster (HM's redaktør)